

NACIONALNE STRATEGIJE IZ OBLASTI KLIMATSKIH PROMENA – KA JAČANJU KAPACITETA I MEĐUDRŽAVNE SARADNJE U REGIONU

Dejan Filipović¹, Ljubica Duškov¹ Branko Protić¹

Apstrakt: Osetljivost Evropskog kontinenta na promene klime potvrđuje značajan broj analiza i studija, a ukazuju i na to da će vremenom biti sve izraženije, posebno u slučaju odsustva adaptacije. Jedan od prvih koraka uspešne adaptacije odnosi se na usvajanje zakona i strateških razvojnih dokumenata iz oblasti klimatskih promena, kao i drugih oblasti koje su pod njihovim direktnim ili indirektnim uticajem. Kako bismo utvrdili postojeće stanje u usvojenim strateškim i zakonodavnim okvirima Republike Srbije i zemalja u regionu – Republike Srpske, Crne Gore, Hrvatske i Makedonije izvršena je analiza osnovnih karakteristika i strukturnih formi strateških dokumenata iz oblasti klimatskih promena. Glavni cilj jeste identifikovanje razlika i sličnosti u strateškim pravcima razvoja zemalja koje su članice Evropske Unije (Republika Hrvatska) i ostalih zemalja kojima je članstvo u Evropskoj Uniji jedno od glavnih prioriteta (Republika Srbija, Crna Gora, Severna Makedonija i Republika Srpska).

Ključne reči: klimatske promene, strategije, zakoni, međudržavna saradnja, Republika Srbija, Republika Crna Gora, Republika Srpska, Republika Hrvatska, Republika Makedonija

NATIONAL STRATEGIES IN THE FIELD OF CLIMATE CHANGE - TOWARDS CAPACITY BUILDING AND INTERSTATE COOPERATION IN THE REGION

Abstract: The sensitivity of the European continent to climate change is confirmed by a significant number of analyzes and studies, and they also indicate that it will become more pronounced over time, especially in the absence of adaptation. One of the first steps of successful adaptation refers to the adoption of laws and strategic development documents in the field of climate change, as well as other areas that are under their direct or indirect influence. In

¹ Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet, Studentski trg 3/III, 11000 Beograd; dejan.filipovic@gef.bg.ac.rs

¹ Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet, Studentski trg 3/III, 11000 Beograd; ljubica.duskov@gef.bg.ac.rs

¹ Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet, Studentski trg 3/III, 11000 Beograd; branko.protic@gef.bg.ac.rs

order to determine the current situation in the adopted strategic and legislative frameworks of the Republic of Serbia and countries in the region - Republika Srpska, Montenegro, Croatia and Macedonia, an analysis of the basic characteristics and structural forms of strategic documents in the field of climate change was performed. The main goal is to identify differences and similarities in the strategic directions of development of countries that are members of the European Union (Republic of Croatia) and other countries whose membership in the European Union is one of the main priorities (Republic of Serbia, Montenegro, Northern Macedonia and Republika Srpska).

Keywords: climate change, strategies, laws, interstate cooperation, Republic of Serbia, Republic of Montenegro, Republika Srpska, Republic of Croatia, Republic of Macedonia

UVOD

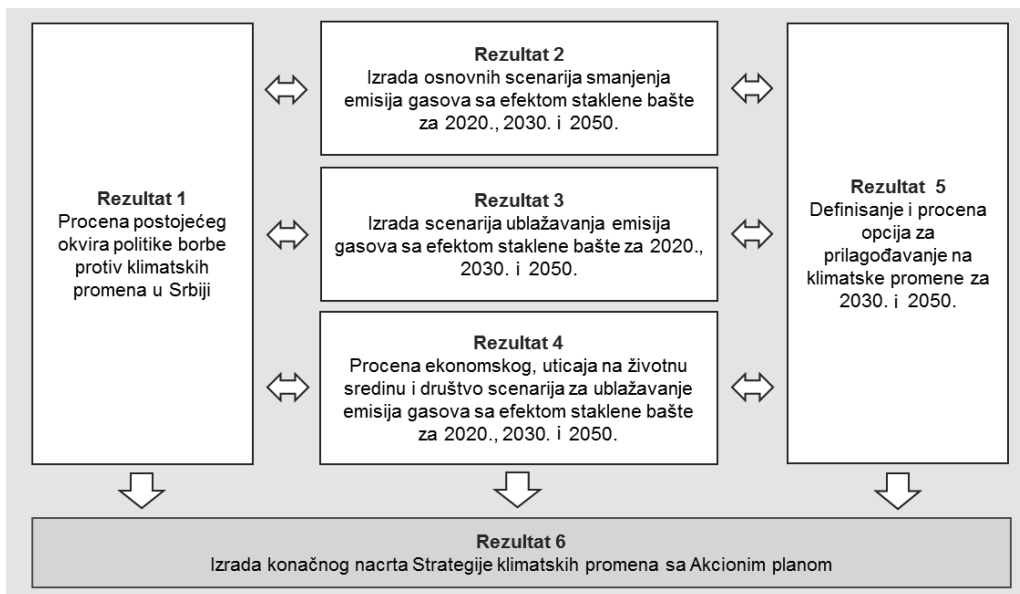
Efekti klimatskih promena predstavljaju jedan od najznačajnijih problema savremenog društva, i to ne samo iz oblasti zaštite životne sredine, jer su efekti klimatskih promena primetni i po celokupan društveno-ekonomski razvoj. Ukoliko se ne zaustavi povećavanje koncentracije gasova sa efektom staklene bašte (GHG) u atmosferi, može se očekivati dalji porast temperature, dalje učestalo obaranje rekorda po pitanju visokih temperatura, učestaliji, duži i intenzivniji toplotni talasi, učestalije i intenzivnije ekstremne padavine i poplave povezane sa njima (Izveštaj o dostupnosti informacija o promeni klime, 2020. god). Istovremeno, kao jedan od prvih koraka u adaptaciji na klimatske promene sve se više ističe neophodnost donošenja zakona i uključivanja aspekata promena klime u strateško planiranje koji će utvrditi smernice kako bi se dostiglo klimatski otporno društvo.

U radu smo analizirali usvojene zakone i strategije iz oblasti klimatskih promena Republike Srbije, Crne Gore, Republike Srpske, Hrvatske i Makedonije. Sve države su potpisnice najznačajnije Okvirne konvencije Ujedinjenih nacija o promeni klime (UNFCCC), kao i Pariskog sporazuma, zatim Kjoto protokola, Bečke konvencije o zaštiti ozonskog omotača i Montrealskog protokola o supstancama koje oštećuju ozonski omotač, čime su postale članice ključnih međunarodnih multilateralnih sporazuma o klimatskim promenama. Najznačajnija razlika koja proističe iz članstva u Okvirnoj konvenciji tiče se statusa pojedinih država pri čemu se jedino Hrvatska nalazi u kategoriji „Aneks I“, a sve ostale su u kategoriji „non Aneks I“²(Todić 2014). Kao potpisnice globalnih konvencija u ovoj oblasti, sve navedene države su pristupile ispunjavanju određenih obaveza, a odnose se na izradu strateških dokumenata, između ostalog i Strategije za borbu protiv klimatskih promena, Strategije niskougledničkog razvoja, zatim donošenje Zakona o klimatskim promenama, pojačavanjem institucionalnih kapaciteta, kao i Akcione planove koji će se na bazi ovih dokumenata izrađivati.

U državnim strategijama koje su usvojene u poslednjih nekoliko godina u **Republici Srbiji** uključeno je pitanje klimatskih promena, a prepoznate su i kao pretnja po brojne sektore kao što je energetika, razvoj poljoprivrede, upravljanje vodama i dr. Izrada Nacionalne strategije borbe protiv klimatskih promena započeta je 2016. godine i uskoro se očekuje njeno usvajanje sa akcionim planom. Strategija treba da obezbedi ispunjenje zahteva iz Sporazuma iz Pariza i definisanje dugoročnog okvira borbe protiv klimatskih promena.

U okviru Strategije biće identifikovane prioritetne mere smanjenja emisija GHG (mitigacija) i nadležne institucije za sprovođenje određenih opcija, kao i vremenski okvir sprovođenja i ukupni potrebni finansijski resursi. Izradom transparentnih scenarija biće identifikovani i procenjeni potencijali za isplativo i dugoročno smanjenje emisija GHG u relevantnim privrednim sektorima u Srbiji i to do 2025, 2030. i 2050. godine. Scenarija će uzeti u obzir smanjenja emisija u cilju dugoročnog ograničavanja rasta globalne temperature. Strategija će obezbediti i okvir za politiku prilagođavanja (adaptaciju) na izmenjene klimatske uslove, za prioritetne sektore poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede.

Rezultati Strategije klimatskih promena sa Akcionim planom

<https://www.klimatskepromene.rs>

Nakon što je nekoliko godina bio u fazi nacrtu, usvojen je dugo očekivani *Zakon o klimatskim promenama* ("Službeni glasnik Republike Srbije" br. 26/2021). Ovim zakonom uređuje se sistem za ograničenje emisija gasova sa efektom staklene bašte i za prilagođavanje na izmenjene klimatske uslove, monitoring i izveštavanje o strategiji niskougljeničnog razvoja i njenom unapređenju, program prilagođavanja na izmenjene klimatske uslove, izdavanje dozvola za emisije GHG operateru postrojenja, izdavanje odobrenja na plan monitoringa operatera vazduhoplova, monitoring, izveštavanje, verifikaciju i akreditaciju verifikatora, administrativne takse, nadzor i druga pitanja od značaja za ograničenje emisija GHG i prilagođavanje na izmenjene klimatske uslove. U nastavku je dat kratak osvrt na sadržinu usvojenih startegija iz oblasti klimatskih promena u Republici Srbiji.

Strategija niskougljeničnog razvoja sa Akcionim planom (2017) usvojena je sa ciljem da predstavi mogućnosti i preporučuje poželjne opcije za usklađivanje puteva nivoa emisija gasova sa efektom staklene bašte iz Srbije sa onim u EU, na ekonomski prihvatljiv i društveno pravičan način. U pomenute svrhe i u cilju procene različitih opcija ublažavanja, razvijeno je šest scenarija emisija gasova sa efektom staklene bašte, dok Strategija određuje put do 2030. godine i predlaže raspon mogućnosti do 2050. godine. Akcioni plan, koji je sastavni deo Strategije, procenjuje mogućnosti i predlaže poželjne mere i akcije za postizanje vizije i ciljeva iz Strategije.

Strategija komunikacije za oblast klimatskih promena (2017) daje smernice i preporuke kako da se iskomuniciraju dve glavne komponente u borbi protiv klimatskih promena: mitigacija, koja se bavi uzrocima globalnog zagrevanja i koja za cilj ima smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte i adaptacija, komponenta koja se bavi uticajem klimatskih promena na društvo, ekonomiju i životnu sredinu i promovise aktivnosti koje smanjuju ranjivost zajednica pre svega na ekstremne vremenske prilike. Svrha Strategije je da razvije sistematičniji i efektivniji pristup u komunikaciji teme klimatskih promena u Srbiji, koja za krajnji cilj ima i veće učešće građana i zainteresovanih strana u svim procesima od značaja za oblast klimatskih promena.

Republika Crna Gora je u proteklom periodu usvojila niz propisa i strategija relevantnih za ublažavanje klimatskih promena, među kojima je najvažnija Nacionalna strategija o klimatskim promjenama do 2030. godine. Usvojen je i Predlog "Zakona o zaštiti od negativnih uticaja klimatskih promjena" ("Službeni list CG", br. 73/2019) kojim se sprovodi smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte i supstanci koje oštećuju ozonski omotač do naučno utvrđenog neophodnog nivoa, na isplativ i ekonomski efikasan način. Zakon, takođe, uvodi obavezu izrade Strategije niskokarbonskog razvoja i Nacionalnog plana adaptacije, zatim projekciju nivoa GHG, izradu Izveštaja o projekcijama nivoa GHG, GHG inventara, obavezu pribavljanja posebne dozvole za emisije GHG za industrijska postrojenja, zatim obavezu monitoringa i izveštavanja, i verifikacije o emisijama GHG-a za avio operatere i industrijska i energetska postrojenja, kao i obavezu pribavljanja dozvole za obavljanje delatnosti koje oštećuju ozonski omotač.

Nacionalna strategija o klimatskim promjenama do 2030. godine (2015) sadrži mere za smanjenje i dodatno smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte, nacrt strateškog okvira za prilagođavanje klimatskim promenama, uključujući i procenu troškova i socijalno-ekonomskih uticaja sprovođenja mera predviđenih Strategijom, kao i prateći Akcioni plan. Obzirom da je ovo prvi dokument ove vrste u Crnoj Gori, Strategija je definisana tako da bude sveobuhvatna i postavi nekoliko ključnih ciljeva, sagledane su mogućnosti niskokarbonskog razvoja, odnosno smanjenja emisija gasova sa efektom staklene bašte. Pored toga, u skladu sa procesom evropskih integracija, Strategija detaljno razrađuje aktivnosti u procesu usklađivanja domaćeg zakonodavstva sa zakonodavstvom EU u ovoj oblasti. Strategijom je do 2030. godine predviđena realizacija ukupno 69 mera ublažavanja klimatskih promena, zatim 10 potreba za izradu Nacionalnog plana prilagođavanja klimatskim promenama i usklađivanje propisa domaćeg zakonodavstva sa EU propisima iz oblasti klimatskih promena.

Nacionalna strategija za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena (2016) sa Akcionim planom daje jasnu listu prioriteta za period 2016-2020. godine, sa ciljem da se postigne puna usklađenost sa pravnom tekovinom EU u oblasti životne sredine i klimatskih promena. Značaj Strategije ogleda se u stvaranju mogućnosti za adekvatan razvoj i neophodno prilagođavanje administrativnih i tehničkih kapaciteta Crne Gore za upravljanje životnom sredinom u skladu sa standardima EU.

Procena tehnoloških potreba za ublažavanje klimatskih promena i prilagođavanje za Crnu Goru (2012) predstavlja ključni dokument koji definiše prioritete i potrebe vezane za tehnološke inovacije, rešenja, znanja i iskustva sa glavnim ciljem smanjenja emisije GHG kao i smanjenja nivoa ranjivosti nacionalnog prirodnog i socio-ekonomskog sistema. Na osnovu GHG Inventara iz 2009. godine, ovaj dokument definiše dve grupe prioritetnih sektora koji se mogu grupisati kao: podsektori prioritetni za ublažavanje (mitigaciju), odnosno smanjenje emisija GHG (snabdevanje energijom, potrošnja energije u stambenom i uslužnom sektoru, proizvodnja aluminijuma i drumski saobraćaj), i podsektori prioritetni za adaptaciju (vodni resursi, javno zdravlje, poljoprivredno zemljište, poljoprivredna proizvodnja, obalno područje i šume).

Republika Hrvatska velikim delom spada u Sredozemnu regiju, koja je prepoznata kao klimatski "vruća tačka" prema rezultatima međunarodnih klimatskih modela, te se ranjivost na klimatske promene ocenjuje kao velika (Strategija prilagodbe, 2020). Republika Hrvatska usvojila je "Zakon o klimatskim promjenama i zaštiti ozonskog sloja" 2019. godine. Ovaj zakon utvrđuje nadležnost i odgovornost za ublažavanje klimatskih promena, prilagođavanje klimatskim promenama i zaštitu ozonskog omotača, dokumente o klimatskim promenama i zaštiti ozonskog omotača, praćenje i izveštavanje o emisijama GHG, sistem trgovanja emisijama GHG, vazduhoplovstvo, netrgovinski sektori emisija stakleničkih gasova, registar Unije, supstance koje oštećuju ozonski omotač i fluorisani staklenički gasovi, finansiranje ublažavanja klimatskih promena, prilagođavanje klimatskim promenama i zaštita ozonskog omotača, informacioni sistem o klimatskim promenama i zaštiti ozona, administrativni i inspeksijski nadzor. Najznačajnija Strategija iz oblasti klimatskih promena u Republici Hrvatskoj usvojena je 2020. godine i kratak osvrt na njenu sadržinu dat je u nastavku.

Strategija prilagodbe na klimatske promjene za razdoblje do 2040. godine sa pogledom na 2070. godinu (2020) ima za cilj definisanje strateškog pristupa procesu adaptacije na klimatske promene uz utvrđivanje stepena ranjivosti i uticaja klimatskih promena, kao i određivanje prioriternih mera delovanja. Vrednost ove Strategije prilagodbe je i ta što se po prvi put u jednom strateškom dokumentu daje procena promene klime za Hrvatsku do kraja 2040. i 2070. godine, mogući uticaji i procena ranjivosti što bi trebao biti podsticaj da se opisani rizici dodatno integrišu u sektorske strateške i planske dokumente na nacionalnom i lokalnom nivou. Zakon o klimatskim promjenama i zaštiti ozonskog sloja (NN 127/19) propisuje usklađivanje svih razvojnih strategija sa Strategijom prilagodbe.

Strategija niskougljeničnog razvoja Republike Hrvatske do 2030. godine s pogledom na 2050. godinu (2021) postavlja put prema održivom, konkurentnom razvoju, u kojem se ekonomski rast ostvaruje uz male emisije gasova sa efektom staklene bašte. Opšti ciljevi Strategije su postizanje održivog razvoja temeljenog na znanju i konkurentnom niskougljeničnom razvoju i učinkovitom korišćenju resursa; povećanje sigurnosti snabdevanja energijom, energetska održivost, povećanje dostupnosti energije i smanjenje energetske zavisnosti; solidarnost izvršavanjem obaveza Republike Hrvatske prema međunarodnim sporazumima, u okviru politike EU-a., i smanjenje zagađenja vazduha i uticaja na zdravlje i kvalitet života građana. Odabrano je oko stotinu mera koje se mogu primeniti za smanjenje emisija (tehničkog i ne-tehničkog tipa), u različitim sektorima: proizvodnji električne energije i toplote, proizvodnja goriva, saobraćaj, opšta potrošnja (domaćinstva i usluge), industrija, poljoprivreda, korišćenje zemljišta, i šumarstvo, otpad. Sve ove mere su ugrađene u tri glavna scenarija: Referentni scenario, Scenario postupne tranzicije i Scenario snažne tranzicije.

Republika Srpska preduzima korake u rešavanju pitanja klimatskih promena, kako na domaćem tako i na međunarodnom nivou. Unutar Republike Srpske, klimatske promene sve više se smatraju pitanjem od ključnog strateškog značaja, naročito od domaćih vlasti i akademske zajednice. Zakon o klimatskim promenama još uvek nije usvojen. U nastavku je dat kratak prikaz usvojenih strategija koje u svom sadržaju tretiraju ovu problematiku.

Strategija prilagođavanja na klimatske promjene i niskoemisionog razvoja za Bosnu i Hercegovinu (2013) predstavlja značajan korak ka izgradnji neophodnog kapaciteta, određivanja kursa opšte politike za razvoj sa niskim emisijama koji je otporan na klimatske promene, zatim integrisanja specifičnih politika, mera i projekata u sektorske strategije i indentifikovanja već postojećih mogućnosti za prilagođavanje na klimatske promene i mera za njihovo ublažavanje. Strategija ima dva glavna cilja u oblasti prilagođavanja na klimatske promene i smanjenja emisije gasova sa efektom staklene bašte, a to je povećanje otpornosti na klimatsku varijabilnost i klimatske promene, pri čemu će se osigurati razvojne koristi; dostizanje najviše vrednosti i prestanak rasta nivoa emisija GHG otprilike 2025. godine na nivou koji je ispod proseka emisija EU27 po glavi stanovnika. Izdvojeno je ukupno sedam sektora prioriternih za Strategiju prilagođavanja na klimatske promene i to su: poljoprivreda, biodiverzitet i osetljivi ekosistemi, energija (hidroenergija), šumarstvo, zdravlje ljudi, turizam, vodni resursi / vodoprivreda. Vodoprivreda i poljoprivreda se smatraju glavnim prioritetima koji, u manjoj ili većoj meri, utiču na ostale sektore. Za Strategiju niskoemisionog razvoja izdvojena su četiri prioriteta sektora: proizvodnja električne energije, energetska efikasnost u zgradarstvu, sistem daljinskog grejanja i prevoz/saobraćaj.

Republika Severna Makedonija poslednjih godina razvija sveobuhvatnu politiku o klimatskim promenama usvajanjem brojnih strateških dokumenata iz sektorskih oblasti, u skladu sa očekivanim okvirom klimatske i energetske politike. Zakon o klimatskim promenama još uvek nije usvojen, a trenutno zakonsku obavezu za pripremu nacionalnih planova klimatskih promena uspostavlja Zakon o životnoj sredini, propisujući da je priprema inventara gasova sa efektom staklene bašte obavezna. U nastavku su odredbe usvojenih strategija u Republici Makedoniji iz oblasti klimatskih promena.

Strategija za sektor životne sredine i klimatske promene 2014-2020 (2015) definiše ciljeve, postojeće stanje i identifikuje nedostatke i potrebu za podrškom u sledećim oblastima: Upravljanje otpadom, Upravljanje vodama, Kvalitet vazduha, zaštita prirode i biološka raznovrsnost, Upravljanje rizicima i kontrola industrijskog zagađenja, Hemikalije, Buka, Šumarstvo i Klimatske promene. Neka od rešenja iz oblasti klimatskih promena koja se navode u akcionom planu jesu razvoj pravnog i strateškog okvira za koordinirano klimatsko delovanje, jačanje administrativnih kapaciteta za upravljanje klimatskim promenama, uspostavljanje sistema inventara gasova sa efektom staklene bašte.

Strategija za adaptaciju zdravstvenog sektora na klimatske promene sa akcionim planom (2017) ima osnovni cilj predviđanje mera koje će osigurati pravovremeni odgovor na rizike i problem koji se očekuju kao rezultat uticaja klimatskih promena na zdravlje i dobrobiti ljudi, kako bi se osiguralo da se zdravstveni sistem prilagodi klimatskim promenama. Takođe, izdvaja se nekoliko uticaja klimatskih promena na zdravlje ljudi. Ekstremni vremenski uslovi utiču na zagađenje vazduha, a postoje i indirektni uticaji koji se odnose na distribuciju bolesti povezanih sa pijaćom vodom i hranom, zatim ugrožavanja zdravlja i života ljudi od poplava, požara i drugih katastrofa kao rezultat klimatskih promena. U Strategiji se navodi da se u narednih nekoliko decenija u hladnijim mesecima očekuje pad ukupnog prosečnog mortaliteta u zemlji (januar za 4%, oktobar za 4%, novembar za 2%), a u toplijem delu godine očekuje se porast od 4-11% (uglavnom u mesecima aprilu, maju, junu, u proseku za 10% u odnosu na period 1996-2000 godine). Lica sa hroničnim bolestima, posebno kardiovaskularne i respiratorne prirode, imaju visok rizik od porasta mortaliteta tokom letnjih meseci. Akcioni plan predviđa rokove, nadležne odgovorne institucije i finansijske okvire za sprovođenje svakog od ukupno 8 specifičnih ciljeva i aktivnosti u okviru njih za njihovo uspešnije realizovanje.

Komunikaciona strategija i akcioni plan za klimatske promene (2013) ima za cilj pružanje komunikacionog okvira – strateških principa i konkretnih aktivnosti koji treba da posluži kao osnova za prenošenje informacija o neophodnim aktivnostima ključnim zainteresovanim stranama u Republici Makedoniji. Strategija nudi niz specifičnih i efikasnih aktivnosti za podizanje svesti javnosti i uključivanje ključnih zainteresovanih strana – sa jedne strane nivo Vlade i državnih službenika, i sa druge, jasno definisane ciljne grupe prema kojima će komunikacione aktivnosti biti usmerene. U tom kontekstu se izdvajaju tri nivoa angažovanja – opštinski nivo, na radnom mestu (u smislu preduzeća) i domaćinstva (u vezi sa aktivnostima građana. Ovi nivoi su optimalna polazna tačka za usmeravanje aktivnosti definisanih strategijom jer se upravo na ovim nivoima odvija i organizuje potrošnja resursa.

ZAKLJUČAK

Problematika klimatskih promena predstavlja jedno od najizazovnijih pitanja današnjice. Stav svetske zajednice je prilično jasan po pitanju adaptacije na klimatske promene, a to je da, ukoliko se stvore jasne i ujednačene politike borbe za adaptaciju na klimatske promene, jedino tako se može očekivati stvaranje klimatski otpornog društva koji je svima cilj. Republika Srbija i susedne države regiona nalaze se na sličnom putu u pogledu borbe protiv klimatskih promena posmatrajući to kroz strateške i zakonodavne okvire u ovoj oblasti. Analizom je utvrđeno da su sve zemlje koje su bile predmet rada u poslednjih nekoliko godina uložile velike napore i aktivno rade na usvajanju zakona i strateških dokumenata iz ove oblasti koje bi u predstojećem periodu trebale biti implementirane. Zakonodavni okvir iz oblasti klimatskih promena uspostavljen je u Hrvatskoj, Crnoj Gori, a od nedavno i u Srbiji. Strategije iz oblasti klimatskih promena, adaptacije na klimatske promene, niskougljeničnog razvoja i dr. usvojene su u svim državama regiona (dodatno Strategija komunikacije za oblast klimatskih promena u Republici Srbiji i Makedoniji, i Strategija za transpoziciju, implementaciju i primenu pravne tekovine EU i Procena tehnoloških potreba za ublažavanje klimatskih promena i prilagođavanje Crnoj Gori). Uticaj klimatskih promena na zdravstveni sistem, kao jedan od prioritarnih sektora, jedino je obrađen kroz Strategiju za adaptaciju zdravstvenog sektora na klimatske promene u Republici Makedoniji. Ovakvo

strateški osvrt za pojedinačne prioritetne oblasti, bilo da su u direktnom ili indirektnom riziku od promena klime, trebalo bi da služi kao dobar primer za sve države regiona u budućem periodu. Time bi se definisao okvir za politiku prilagođavanja na izmenjene klimatske uslove i za ostale prioritetne sektore, poput poljoprivrede, šumarstva, vodoprivrede, zaštite prirode.

LITERATURA

Analiza dostupnosti klimatskih i socioekonomskih informacija, uključujući klimatske podatke, podatke o rizicima i procenama pogođenosti i informacije o merama adaptacije (2020). Ministarstvo zaštite životne sredine Republike Srbije, GEF, UNDP. Beograd.

Komunikaciona strategija i akcioni plan za klimatski promeni (2013). Ministarstvo za životna sredina i prostorno planiranje. Skopje.

Nacionalna strategija za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena za period 2016-2020 (2016). Ministarstvo održivog razvoja i turizma. Podgorica.

Predlog "Zakona o zaštiti od negativnih uticaja klimatskih promjena Republike Crne Gore" ("Službeni list CG", br. 73/2019).

Procena tehnoloških potreba za ublažavanje klimatskih promena i prilagođavanje za Crnu Goru (2012). Ministarstvo održivog razvoja i turizma. Podgorica.

Strategija komunikacije za oblast klimatskih promena (2017). Misija OEBS-a u Srbiji. Beograd.

Strategija niskougljeničnog razvoja Republike Hrvatske do 2030. godine s pogledom na 2050. godinu (2021). Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja. Zagreb.

Strategija prilagođavanja na klimatske promjene i niskoemisionog razvoja za Bosnu i Hercegovinu (2013). Vijeće ministara Bosne i Hercegovine.

Strategija prilagodbe na klimatske promjene za razdoblje do 2040. godine sa pogledom na 2070. godinu (2020). Vlada Republike Hrvatske. Zagreb.

Strategija za adaptaciju na zdravstveni sektor kon klimatskite promeni vo Republika Makedonija sa akcionen plan (2017). Ministerstvo za zdravstvo. World health organization. Skopje.

Todić D (2014). Komparativna politika i pravo klimatskih promena: Bosna i hercegovina, Crna Gora, Hrvatska i Srbija (osnovni elementi). Pregledni naučni rad u "Strani pravni život". 181-194. UDK: 34:551.583(497.6) (497.16) (497.5) (497.11.)

Zakon o klimatskim promjenama i zaštiti ozonskog sloja Republike Hrvatske (NN 127/19).

Zakon o zaštiti od negativnih uticaja klimatskih promjena ("Službeni list CG", br. 73/2019).

Zakon o klimatskim promenama Republike Srbije ("Službeni glasnik Republike Srbije" br. 26/2021).

Nacionalna strategija u oblasti klimatskih promjena do 2030. (2015). Ministarstvo održivog razvoja i turizma. Podgorica.

Strategija za životna sredina i klimatski promeni 2014-2020 (2015). Ministerstvo za životna sredina i prostorno planiranje. Skopje.

Strategija niskougljeničnog razvoja Republike Srbije (2017). Ministarstvo zaštite životne sredine. Beograd.